

Πίπιν: Η εγελιανή πρακτική φιλοσοφία

Robert B. Pippin: *Hegel's Practical Philosophy. Rational Agency as Ethical Life*. Cambridge: Cambridge University Press 2008, 308 σ., 30 \$.

Κρίνει ο Κώστας Μάρας (Universität Konstanz)

Konstandinos.Maras@kwi-nrw.de

Η επανεμφάνιση του Χέγκελ στο πεδίο της φιλοσοφικής γραμματείας και ιδιαίτερα στο επίκεντρο των μελετών που περιστρέφονται γύρω από την ερμηνεία του Λόγου ως οντότητας κοινωνικής θέσπισης και κανονιστικών πρακτικών εκπορεύεται κυρίως από την πραγμάτευση της *Φαινομενολογίας του πνεύματος* υπό το πρίσμα μιας κοινωνικής οντολογίας. Η επιστροφή του Χέγκελ οφείλεται σε μια διπλή μετατόπιση, η οποία έγκειται αφενός σε μια στροφή φιλοσοφικών ενδιαφερόντων από τον Kant στον Χέγκελ και αφετέρου σε μια μετάβαση από τη γνωσιοθεωρητική ενασχόληση με τις δομές της ανεπιστέμης συνείδησης στη διυποκειμενική, κοινωνικο-πρακτική συγκρότηση των δομών ορθολογικότητας. Επιπλέον, η μετατόπιση αυτή συντελείται τόσο στον τομέα της ερμηνευτικής αναμέτρησης με το εγελιανό έργο όσο και στο πλαίσιο μιας γενικότερης τάσης της “αγγλοσαξονικής” φιλοσοφίας να προσεγγίσει την “ηπειρωτική” αναζητώντας νέα ερείσματα, μετά την εξάντληση του αναλυτικού ρεύματος.

Σχετικά με την πρώτη μετατόπιση φιλοσοφικών ενδιαφερόντων, μπορεί να αναφέρει κανείς ενδεικτικά την κοινωνικο-φιλοσοφική ερμηνεία της *Φαινομενολογίας* από τον Πίνκάρντ (Terry Pinkard, *Hegel's Phenomenology. The Sociality of Reason*) και την επαναπροσέγγιση του πρώιμου έργου του Χέγκελ, τα επονομαζόμενα γραπτά της περιόδου της Ιένας πριν από τη συγγραφή της *Φαινομενολογίας*, από τον Χόνετ (Axel Honneth, *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*). Ο Πίνκάρντ επαναπροσδιορίζει το ερώτημα του Είναι της εγελιανής αυτοσυνείδησης υποστηρίζοντας πειστικά πως δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως σύμπλεγμα εσωτερικών, μενταλιστικών οντοτήτων (όπως εντυπώσεις, πνευματικά γεγονότα, εποπτείες κ.τ.λ.), αλλά ως θέση στον “κοινωνικό χώρο” των λόγων. Εντός του χώρου αυτού, τα πρόσωπα αφενός εγείρουν διαφόρων ειδών αξιώσεις, καλούμενα ταυτόχρονα να προσφέρουν λόγους που να θεμελιώνουν τις αξιώσεις. Αφετέρου, το κοινωνικό σύνολο σταθμίζει τις αξιώσεις αυτές με λόγους, οι οποίοι βασίζονται σε κοινώς αποδεκτές κανονιστικές νόρμες που διαρθρώνουν τον “κοινωνικό χώρο”. Αμφότερες οι δραστηριότητες ερείζονται σε “κανόνες-θεμέλια”, που αποτελούν σε τελική ανάλυση τους όρους συγκρότησης όχι μόνο της αυτοσυνείδησης, αλλά και αυτού που ο Χέγκελ αποκαλεί *πνεύμα*. Σύμφωνα με τον Πίνκάρντ, το εγελιανό πνεύμα πρέπει να νοηθεί ως αυτοσυνειδητή μορφή ζωής

που διαρθρώνεται μέσα από το πλέγμα των κανόνων που διέπουν το “λόγον διδόναι” και το “λόγον λαμβάνειν”.

Για τον Χόνετ, από την άλλη πλευρά, ο κοινωνικός χώρος του λόγον-διδόναι/λαμβάνειν σηματοδοτείται πιο “συγκρουσιακά”: Στο πρώιμο έργο του Χέγκελ μέχρι και τη *Φαινομενολογία*, ο Χόνετ διακρίνει ένα κυρίαρχο νοητικό μοντέλο, τον “αγώνα της αναγνώρισης”, τον οποίο θέτει στα θεμέλια μιας κανονιστικά γόνιμης κοινωνικής θεωρίας. Υπό το τριαδικό κανονιστικό σχήμα της αγάπης, του δικαίου και της αλληλεγγύης, οι λόγοι παίρνουν εδώ τη μορφή αξιώσεων διυποκειμενικής αναγνώρισης της ταυτότητας των κοινωνικών προσώπων. Η “ανταγωνιστική” διευθέτηση των αξιώσεων αυτών ενέχει μια κανονιστική δυναμική, η οποία ωθεί την κοινωνική ζωή στη διαρκή υπέρβαση του εκάστοτε επιπέδου θεσμικής υποτύπωσης της κοινωνικής πρόοδου. Η αγάπη, το δίκαιο και η αλληλεγγύη αποτελούν μορφές ενός ανεπισσώμενου αγώνα, τα στάδια του οποίου διαγράφουν την αρνητική οδό που οδηγεί στην κατάσταση διυποκειμενικά βιωμένης ελευθερίας.

Όσον αφορά τώρα τη συμβολή μιας ορισμένης κατεύθυνσης της “αγγλοσαξονικής” φιλοσοφίας στη νέα στροφή του ενδιαφέροντος στους κοινωνικούς κανόνες συγκρότησης του Λόγου/πνεύματος, ενδεικτική είναι η πρωτοποριακή εργασία του Μπράντομ (Robert B. Brandom, *Making it Explicit. Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*). Θέτοντας τις βάσεις για έναν κανονιστικό πραγματισμό αναλυτικής προέλευσης και ωθούμενος από τη σύλληψη του Βίνφριντ Σέλλαρς περί του Λόγου ως “χώρου των λόγων”, ο Μπράντομ αναπτύσσει ένα εντυπωσιακό μοντέλο διαύγασης των λόγων αυτών ως κοινωνικών πρακτικών του λόγον-διδόναι/λαμβάνειν. Επιπλέον, συσχετίζει τη σύλληψη του ύστερου Βίτγκενσταϊν ότι το νόημα των εννοιών έγκειται στη χρήση τους με τη θεώρηση του Καντ ότι: α) η χρήση των εννοιών έγκειται στη συμβολή τους στη διαμόρφωση κρίσεων, και ότι β) οι κρίσεις του θεωρητικού και πρακτικού Λόγου χαρακτηρίζονται ουσιαστικά από κανονιστικές εκτιμήσεις. Έτσι, το νοηματικό περιεχόμενο των εννοιών και γενικότερα της (αυτο-)συνείδησης ως ενότητας κρίσεων είναι καταγωγικά ενταγμένο στο πλέγμα κοινωνικών κανόνων, οι οποίοι ρυθμίζουν με ιστορικά απριωριστικό τρόπο την ορθότητα, δικαιοσύνη/νομιμότητα, αποδοχή, ορθολογικότητα κ.τ.λ. – δηλαδή κάθε λογής αξιώσεις που απορρέουν από τις πρακτικές του λόγον-διδόναι/λαμβάνειν. “Making it explicit” σημαίνει λοιπόν τη διαύγαση των πρακτικών αυτών υπό το φως των κανόνων του κοινωνικού Λόγου.

Οι εισαγωγικές αυτές παρατηρήσεις προσφέρουν κατά κάποιον τρόπο το πλαίσιο κατανόησης της απόπειρας του Πίπιν να επανεξετάσει την πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ υπό το πρίσμα της ατομικής πρακτικής δράσης ως απορρέουσας από τον συλλογικό βίο των ηθών (Sittlichkeit). Το είδος αυτό απόρροιας κατανοείται από τον Πίπιν ως ενέχον κάτι παραπάνω από τις συνήθειες ερμηνείας της πολιτικής και πρακτικής φιλοσοφίας του Χέγκελ. Αν και είναι αρκετά γνωστό ότι η εγγελιανή θεωρία ηθικο-πρακτικής δράσης είναι εχθρική απέναντι στον μεθοδολογικό ατομικισμό που συνήθως χαρακτηρίζει τις θεωρίες ηθικής ελευθερίας, ο Πίπιν υποστηρίζει κάτι πιο ισχυρό από την πρωτοκαθε-

δρία της κοινωνικής νοηματοδότησης έναντι της ατομοκρατικής θεώρησης πρακτικής δράσης και ελευθερίας. Μόνο η αντιστροφή της λογικής που διέπει τον μεθοδολογικό ατομικισμό μπορεί κατά τον Πίπιν να θεμελιώσει όχι μόνο την οντολογική και λογική πρωτοκαθεδρία της κοινωνικής θέσμησης του πρακτικού λόγου, αλλά και τις συνθήκες δυνατότητας της ατομικής πρακτικής ορθολογικότητας, όπως αυτή σηματοδοτείται παραδοσιακά με έννοιες όπως αυτόνομη δράση, βλέψη ανεξαρτησίας, ελεύθερη βούληση, λελογισμένη παρόρμηση, αξιοθετική αυτοβουλία κ.τ.λ.

Η αφετηρία αυτής της αντιστροφής εντοπίζεται από τον συγγραφέα στο γεγονός ότι ο Χέγκελ εστίασε την προσοχή του σε εκείνες τις προϋποθέσεις ορθολογικής πρακτικής δραστηριότητας που δεν καλύπτονται από τα στοχαστικά μέσα της ατομικής έλλογης βούλησης. Αυτό σημαίνει ότι είναι δυνατό να ενεργήσει κανείς αυτόβουλα στη βάση μιας (ψυχολογικά ή νοητικά) ορθολογικής αιτιότητας, και όμως να μην είναι σε θέση να αποδώσει την ενέργεια αυτή στο πρόσωπό του ως αυθεντική και αυτόβουλη έκφραση της βούλησής του – η πηγή όλων των φαινομένων αυτοξένωσης (Selbstentfremdung). Με άλλα λόγια, το φαινόμενο της ελεύθερης δράσης δεν εξαντλείται στην αγαστή συμφωνία βούλησης και ηθικού πρακτικού λόγου, όπως πίστευε ο Καντ, αλλά απαιτείται κάτι παραπάνω, δηλ. η εκπλήρωση των συνθηκών που διασφαλίζουν ότι η έλλογη δράση θα αναγνωρίζεται από τον φορέα της (και από τρίτους) ως αυτόβουλη έκφραση της υποκειμενικότητάς του. Είναι οι συνθήκες αυτές που καθιστούν την αυτόβουλη δράση έλλογη ή ορθολογική, με την έννοια της αυτοπραγμάτωσης της ελευθερίας, δηλ. της αυτοπραγμάτωσης του φορέα της ως αυτόνομου προσώπου.

Το εγχείρημα του Πίπιν είναι η απόδειξη πως ο Χέγκελ, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της πολιτικής του φιλοσοφίας, η οποία παραδοσιακά και λανθασμένα συγκαταλέγεται στη συντηρητική σκέψη, αποδεικνύεται ο κατεξοχήν στοχαστής της ελευθερίας – ή τουλάχιστον μιας θεωρίας πρακτικής δράσης, στην οποία πρέπει οπωσδήποτε να ανατρέξει η σύγχρονη πρακτική φιλοσοφία. Τούτο οφείλεται, κατά τον Πίπιν, στο ότι ο Χέγκελ, με τον στοχασμό πάνω στην αντικειμενική ορθολογικότητα πρακτικής δράσης, διαυγάει τις συνθήκες εκείνες στις οποίες εδράζεται κάθε αξίωση ή στάση υποκειμενικής αυτονομίας ή ελευθερίας: τις συνθήκες που επιτρέπουν στον φορέα της δράσης να αιτιολογεί ορθολογικά τις ενέργειές του – που επιτρέπουν δηλαδή μια διαδικασία έλλογης αιτιολόγησης της πράξης, όχι (μόνο) απέναντι στον εαυτό του, αλλά σε συστοιχία με τον κοινό πρακτικό λόγο. Το τι έλλογα μπορεί να καταλογιστεί ως ηθική πράξη, αυτόβουλη ενέργεια και ελευθεριακό ήθος εξαρτάται πρωτίστως από το ερώτημα αν οι αντίστοιχες αξιώσεις ισχύος δύναται να θεμελιωθούν ορθολογικά στη βάση του προϋπάρχοντος πλέγματος κοινωνικών νοηματοδοτήσεων, δηλ. στο δυικοκειμενικά θεσπισμένο ηθικοπρακτικό λόγον-διδόναι/λαμβάνειν.

Έτσι η ηθική φιλοσοφία, αλλά και γενικότερα η θεωρία αυτοσυνείδησης του Χέγκελ, περιστρέφεται γύρω από τις σχέσεις του πρακτικά δρώντος υποκειμένου με τους ηθικούς, δεοντολογικούς και πολιτικούς περιορισμούς/ρόλους που στοιχειοθετούν τις πρακτικές ενός έγκυρου λόγον-διδόναι/λαμβάνειν. Οι περιορισμοί δεν εκλαμβάνονται

ως “εξωτερικοί”, επιβαλλόμενοι από κοινωνικούς καταναγκασμούς, αλλά βιώνονται “εσωτερικά”, δηλ. ως έλλογοι τρόποι αιτιολογικής θεμελίωσης της πρακτικής δράσης σύμφωνα με την αυτοκατανόηση του δρώντος προσώπου. Στο σημείο αυτό, ο Χέγκελ ακολουθεί την επιχειρηματολογία του Καντ: η ουσία του πρακτικού Λόγου έγκειται στο ότι το ηθικά ενεργών πρόσωπο δεν υπόκειται σε καμιά “εξωτερική” αρχή ή νόμο, παρά μόνο σε αυτές που έχει νομοθετήσει το ίδιο. Αυτοβουλία, αυτονομία και ελευθερία είναι ένα και το αυτό.

Η ουσιώδης διαφορά μεταξύ της εγγελιανής και της καντιανής θεώρησης, την οποία ο Πίπιν αναλύει διεξοδικά, εστιάζεται στο ότι ενώ για τον Καντ ο πρακτικός Λόγος συνιστά την επιτομή των ηθικών ή δεοντολογικών περιορισμών, οι οποίοι όμως κατά κάποιον τρόπο είναι αποτέλεσμα της αναστοχαστικής δράσης και αποδοχής τους από το υποκείμενο, για τον Χέγκελ αποτελούν αντίθετα πρωθύστερες συνθήκες, οι οποίες δηλ. προϋπάρχουν της αναστοχαστικής δράσης του υποκειμένου. Επιπλέον, οι περιορισμοί ή κοινωνικοί ρόλοι –υποτύπωση των πρακτικών του λόγον-διδόναι/λαμβάνειν–, είναι αυτοί που προσδίδουν στο υποκείμενο, το οποίο λογοδοτεί απέναντι στον ηθικό νόμο που έχει αυτόβουλα θεσπίσει ως ύπατη αρχή, το “υλικό” περιεχόμενο της αναστοχαστικής του αυτής δράσης. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι εν λόγω περιορισμοί πρέπει να θεωρηθούν *brutum factum*, αλλά ιστορικά εξελισσόμενοι κανόνες ορθολογικής (κανονιστικής) διευθέτησης αξιώσεων ηθικής/δίκαιης δράσης. Με άλλα λόγια: ο εγγελιανός (κοινωνικός) “χώρος” των πρακτικών του λόγον-διδόναι/λαμβάνειν, υποκειμενικός και συνάμα αντικειμενικός, είναι η υπέρβαση της εγγενούς δυσχέρειας που χαρακτηρίζει κάθε θεώρηση (καντιανής προέλευσης) η οποία προϋποθέτει ένα υποκείμενο πρωθύστερο του ηθικού νόμου – ένα υποκείμενο, δηλαδή, που προ-θέτει εις αυτό τον ηθικό νόμο (δηλ. αυτονομεί), υποτασσόμενο κατόπιν αυτόβουλα στα κελεύσματά του.

Αυτό, φυσικά, ενέχει σημαντικές επιπτώσεις για τη θεώρηση του φορέα πρακτικής δράσης. Μία από αυτές, που κατέχει άλλωστε δεσπόζουσα θέση στην τρέχουσα πρακτική φιλοσοφία, αφορά τη βουλευτική διάσταση του ηθικού πράττειν και συγκεκριμένα τον τρόπο ένδειξης της βουλευτικής πρόθεσης. Σύμφωνα με το παράδειγμα πρακτικής δράσης ως μονολογικής αυτοσυσχέτισης (βούληση ↔ ηθικός νόμος), η ένδειξη αυτή δεν μπορεί να πάρει μορφή άλλη από εκείνην της αναφοράς σε ένα δεδομένο παρατήρησης, ή της απογραφής ενός μενταλιστικού στοιχείου. Ο φορέας πρακτικής δράσης παραθέτει απλά ένα γεγονός της συνειδησιακής, βουλευτικής του ζωής ως αιτιολόγηση της συγκεκριμένης ενέργειας. Υπό το πρίσμα της εγγελιανής θεώρησης, αντίθετα, η βουλευτική αιτιότητα στη βάση κάθε πρακτικού δραν δεν αποτελεί αντικείμενο παρατήρησης και ένδειξης, δηλ. δεν είναι κάτι στο οποίο μπορεί να αναφερθεί ο φορέας πρακτικής δράσης ως εντοπίσιμη, εύκολα διακριτή αιτία *ex ante* που θέτει τα πράγματα σε κίνηση, αλλά ως είδος μιας δεσμευτικής υπόσχεσης ή ενός λόγον-διδόναι.

Έτσι, η εικόνα της πρακτικής δράσης διευρύνεται στον χρονικό άξονα, ώστε να συμπεριλάβει τόσο συνθήκες που προηγούνται του πρακτικού δραν όσο και συνθήκες που έπονται, όπως η πρόσληψη και αξιολόγηση του πεπραγμένου από τον φορέα του ή και

από τους άλλους. Και οι δύο διαστάσεις, τρόπον τινά οι χρονικές συντεταγμένες του “κοινωνικού χώρου” του λόγον-διδόναι, αποδεικνύονται καταστατικοί όροι της πράξης, γιατί παγιώνουν το νόημα του τι έγινε και του τι αποδείχτηκε πως ήταν η πρόθεση του φορέα της δράσης. Το τι έγινε ενέχει μια κανονιστική αξίωση που εγείρει ο δρων – η ίδια η πράξη είναι ένα είδος λόγον-διδόναι και ως τέτοια δεν διαφέρει καθόλου από τις λοιπές αξιώσεις ορθότητας, αντικειμενικότητας, ειλικρίνειας, πιστότητας κ.τ.λ. Η σχέση τόσο του υποκειμένου όσο και των τρίτων με το γεγονός της πράξης είναι ταυτόσημη με τη στάση απέναντι σε κάθε αξίωση: στάθμιση, αξιολόγηση και παραδοχή/απόρριψη – όλα διενεργούμενα εντός του “κοινωνικού χώρου” των κανονιστικών λόγων.

Συμπερασματικά, η μελέτη του Πίπιν αναδεικνύει με αξιοσημείωτη σαφήνεια ότι η πρακτική φιλοσοφία του Χέγκελ προσφέρει τα εννοιολογικά μέσα για τη θεώρηση του αυτόβουλου και αυτόνομου ηθικού πράττειν ως ενεργήματος ορθολογικής άσκησης των κοινωνικών πρακτικών του λόγον-διδόναι. Οι πρακτικές αυτές είναι εξίσου αντικειμενικά ισχύουσες και υποκειμενικά δεσμευτικές. Το εγγελιανό πνεύμα δεν αποτελεί μεταφυσική υποστασιοποίηση, αλλά επίτευξη ενός συλλογικού κανονιστικού πλέγματος (“βίος των ηθών”) που διαρθρώνεται από κανόνες λογο-δοτικής και λογο-ληπτικής συνείδησης και δράσης.

Δημοσιεύθηκε: 12.5.2009

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Μάρας, Κ.: (Βιβλιοκρισία του:) Robert B. Pippin: *Hegel's Practical Philosophy. Rational Agency as Ethical Life* (Cambridge: Cambridge University Press 2008). *Κριτικά* 2009-11, <<http://www.philosophica.gr/critica/2009-11.html>>.